OLCSÓ KÖNYVTÁR
Alapitotta Gyulai Pál.
Szerkeszti Heinrich Gusztáv.
Egy-egy szám ára 20 fill.

1814–1914

Irta

THALLÓCZY LAJOS

1770–1771. sz. 40 fill.

FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

1814–1914

IRTA

THALLÓCZY LAJOS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1915

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1814—1914.*

Világot rengető harczok közepette emelem föl gyenge szavamat. Most, amikor a nemzet egyeteme a léteiéért vívott küzdelmeknek tán legnagyobbját vívja, társulatunk körében erkölcsi kötelesség elsősorban megemlékezni azokról a társulati tagokról, akik e harczban a nemzetért s királyért hős halált haltak, avagy vitézül küzdve sebet vőnek. Örök dicsőség és hála a holtaknak, meleg részvétünk a sebesülteknek s azoknak, akiket hozzátartozóik halálával bánat ért. Megannyiunk hő fohászszal fordulunk a Mindenhatóhoz, hogy hadban álló vitézeinket vezesse győzedelemre, a mi megtartásunkra.

Fényes nevü elnökeinknek, társulatunk jelmondatához: «Emlékezzünk régiekről» híven, ünnepélyes alkalmak adtán mindig volt egy-egy mélyebbre ható megnyilatkozásuk, melyben a multat visszatükröztetve a jelennek szóltak.

* A Magyar Történelmi Társulat közgyülésén 1915 márcz. 11-én mondott elnöki beszéd.

Tartozó kötelességem Önök előtt összefoglalni mindazt, amit elődeink, az újabb magyar evolucziónak tényező tagjai, lelkök mélyéből hirdettek. Hallom és érzem, hogy kinyilatkoztatásuk a nemzeti megpróbáltatásnak e korában nem lészen kiáltó szó a pusztában.

I.

Társulatunk megalkotóinak: *Horváth Mihálynak* és *Mikó Imre* grófnak beszédeivel nyitom meg a sort.

Horváth Mihály 1867. május 15-én korát a nemzetiségek századának nevezte. Hangoztatta, hogy a külön nemzetiség nem lehet czél önmagában. Csak eszköz az egy magasabb czélra, mely a haladásban, a tökélyesülésben, az emberiség eszménye felé való közeledésben keresendő. A fejlődés, a haladás a népek legközelebbi czélja, a külön nemzetiség csak ösztön arra, hogy a haladást egyéniségük sajátságos zománczában tüntessék fel s az elsőbbségért versenyre keljenek a nemzetcsalád többbi tagjaival.

Az a nép, mely a versenypályára nem lép, önmaga irja alá szegénysége, ügyefogyottsága bizonyitványát s kevés idő mulva elcsenevészedik, elborittatik a feltörekvő szomszédok pezsgő

életárjától s nyomtalanul fog eltünni az élet tengeréről.

E törvénynél fogva nemzetünk is csak úgy fog örvendhetni hosszu életnek, s csak annyira fog fejlődhetni, ha és amennyire a külön nemzeteknek a haladás ösvényén mind konkrétabbá váló életéhez csatlakozik, más szóval ha az emberiség közös irányának ösvényén halad. E mellett nem kisebb kötelessége minden nemzetnek hiven megőrizni a maga sajátságos egyéniségét. Magában a nemzetiségek különféleségében leghatékonyabb rugója rejlik a haladásnak.

A nemzeti érzelemnek a történelem tudománya képezi leghatékonyabb dajkáját. A nemzetet nemcsak az élő nemzedékek alkotják, részei annak a letünt nemzedékek is egyaránt s a holtak nagy befolyást gyakorolnak az élőkre.

Kötelességünket fogjuk-e másként teljesithetni, mintha a letünt nemzedékek életének s munkásságának minden mozzanatait felkutatjuk.

A történet nyomozását ajánlja kellő kritikával. A kormányok és egyes tudományos intézetek halomra gyüjthetik a történelmi kincseket, de mily korlátolt ezek haszna, ha csak néhány szaktudós kezein forognak s a társadalomba, a nemzet nagy tömegébe nem hatolnak be. Ezért csak a társadalom kebelében fejlődhetik, csak úgy foglalhat nagyobb tért, ha tör-

ténelmi társulatok keletkeznek, amelyek tagjaikat nem egyedül tudósokból nyerik, hanem amelyekbe csekély pénzáldozattal minden hazafi és nemzete történelmét kedvelő, dicsőségét szivén hordó minden polgár beléphet. Ezért alakult meg a Társulat, s ezért hivja fel meleg szóval a nemzetet, hogy istápolja ezt a czélt.

Magasan szárnyal gróf *Mikó Imrének* a Királyhágón túli hazarész Deák Ferenczének, elnöki beszéde a társulat 1867. évi julius 2-iki választmányi ülésén. Szemlét tart a magyar történetirás különböző korszakai között s azt mondja, hassunk oda, hogy a lelkiismeretes történetbuvárnak, aki elmohosult okleveleket olvas el, feliratokat fejt meg, épitészeti emlékeket elevenit fel, ős romokat fed le, aki gazdagitja, rendezi, fejtegeti világositja a nemzeti történetirás anyagtárházát: legyen érdeme elismerve, fáradsága jutalmazva, neve becsült, személye kitüntetett, ellenben akik történeteinkbe felszivódott előitéletek, történeti alap nélküli hagyományok, mesék, önbálványozásra vezető regék kedvelői, utánirói, — hitelre ne találjanak.

Szükség továbbá, hogy történeteinket nem elszigetelten, hanem a szomszéd népekével kapcsolatosan irjuk meg, különben egyoldaluságba esünk. Helyzetünk és erőnk tulbecsülését a nemzeti elfogultságot kerüljük, ennek levetkő-

zése nélkül politikai állásunkat soha nem fogjuk fel helyes nézpontból. Mint együtt élünk a monarchia és Európa népeivel, úgy egyeknek kell elismernünk a jóllét és műveltség, a jog és szabadság, a népek és emberiség érdekeit.

Ugyancsak gróf *Mikó Imre* az 1868. évi május hó 14-iki közgyülésen végigtekint történetünkön a mohácsi vészig és óv a viszálytól s buzdit egyességre. Kivánja, hogy történetünk nagy tanulságait forditsuk hasznunkra.

«A belviszályok miatt — ugymond — önmagával annyiszor meghasonlott, ugyszólván kettészakadt nemzeti akarat, a legnagyobb veszély napjaiban a megpróbáltatások sanyarú éveiben ujra egyesült. Mindezt ama mély meggyőződésem mondatja ki velem, hogy nekünk a béke és egyetértés legelső, legfőbb, sőt életszükségünk.

Vagy tán a szabadságnak nincs ránk az az összefűző hatása s egyesitő ereje, ami volt a szolgaság állapotának? Szomoru, ha így van, de én ezt nem hiszem s emlékeztetem hazámfiait ama baljóslatu mondatra, mely azt hirdeti nemzetünkről: «jármot nem tür, szabadságával élni nem tud». Jugi impatiens, libertati incapax.

Mutassuk meg hazámfiai, hogy ez nem igaz, hazánk alkotmányának és nemzeti önállásunknak megszilárditására és megvédésére való szorosabb egyesülésünk által. Fontoljuk meg, hogy

egymással való versengéseinket kárörömmel nézik politikai ellenfeleink. Ne adjunk mi magunk alkalmat arra, hogy ezt hasznukra fordítsák!

Éppen amily magasztalólag szólott tömör egybetartásunkról 1850—1860 között Európa, oly bámulva fogja kérdezni, ha meghasonlásunk bekövetkeznék: a szabadságban vagy bennünk lévő minő átkos szellem tette e csodát mi velünk?

Azonban bizzunk nemzetünk józanságában s a benne rejlő erkölcsi erő életképességében. Legyünk egyetértők! A legnagyobb halandó is törpévé lesz a haza felséges képe, a nemzet törvényesen nyilvánult akarata előtt. Ennek hódolni mindenki tartozik. E meghódolásban áll a valódi nagyság.» Ezt a prófétai ihlettől áthatott nyilatkozatot követi *Horváth Mihály* elnöki megnyitója 1868 szeptember 21-én a kolozsvári gyülésén. A történelem — így szól — a nemzet közérdekeltsége. S e tudományágban szerinte háromra van szükség; ezek: először a kutfők kritikai megrostálása és megállapitása, másodszor az anyag hézagosságainak kiegészitése s harmadszor az élvezetes és tanulságos müvészies alaku feldolgozás.

«Csak akkor fogja valamely kitünő lángelme egész bevégzettségében megalkothatni nemzeti történelmünk müvét, ha e mezőn is elégséges előmunkálatokat találand s minden szükséges

anyag összegyüjtve és osztályozva álland rendelkezésére teremtő szellemének.»

1869. évi május hó 30-án ismét *Mikó Imre gróf* veszi fel a fonalat. Súlyt fektet arra, hogy ez az állam magyar alkotás, történeti alapon nyugszik. Magyarország története azoknak, akik a történelmet gyakorlati haszonra törekvő szellemben s igazságkereső elmével tanulmányozzák. Nagy tanulságot hirdet: «*a magyar tartományrészek politikai egységét, e földön lakó népek szorosan együvé tartozását, közös boldogságuk vagy közromlásuk nagy tanulságát*». Meggyőződése, hogy Magyarország saját államegységét, a magyar nép politikai tényező voltát és vezérszerepét az újonnan alkotott alapon is, úgy egy, mint más irányban meg fogja tartani s őt megillető befolyását eszély és összetartás által mind a monarchiában, mind kifelé biztositani elég erős lesz.

Azonban *Mikó Imre gróf*, ez a testtel-lélekkel fajához ragaszkodó államférfiú, 1875 szeptember 6-án Nyitrán már érzi s látja, hogy bizonyos áramlatok jutnak túlsúlyra. Előtérbe nyomulnak az exakt tudományok, a túlnyomóan kutató és vizsgáló rend- és módszerek válnak uralkodókká. Tudományos müködésünkben az anyagi hasznosságot kereső törekvés és irány vergődött túlsúlyra.

A társadalmi tudományt csak a történelemből lehet megérteni. Mindenre való a történe-

ténelmi társulatok keletkeznek, amelyek tagjaikat nem egyedül tudósokból nyerik, hanem amelyekbe csekély pénzáldozattal minden hazafi és nemzete történelmét kedvelő, dicsőségét szivén hordó minden polgár beléphet. Ezért alakult meg a Társulat, s ezért hivja fel meleg szóval a nemzetet, hogy istápolja ezt a czélt.

Magasan szárnyal gróf *Mikó Imrének* a Királyhágón túli hazarész Deák Ferenczének, elnöki beszéde a társulat 1867. évi julius 2-iki választmányi ülésén. Szemlét tart a magyar történetirás különböző korszakai között s azt mondja, hassunk oda, hogy a lelkiismeretes történetbuvárnak, aki elmohosult okleveleket olvas el, feliratokat fejt meg, épitészeti emlékeket elevenit fel, ős romokat fed le, aki gazdagitja, rendezi, fejtegeti világositja a nemzeti történetirás anyagtárházát: legyen érdeme elismerve, fáradsága jutalmazva, neve becsült, személye kitüntetett, ellenben akik történeteinkbe felszivódott előitéletek, történeti alap nélküli hagyományok, mesék, önbálványozásra vezető regék kedvelői, utánirói, — hitelre ne találjanak.

Szükség továbbá, hogy történeteinket nem elszigetelten, hanem a szomszéd népekével kapcsolatosan irjuk meg, különben egyoldaluságba esünk. Helyzetünk és erőnk tulbecsülését a nemzeti elfogultságot kerüljük, ennek levetkő-

zése nélkül politikai állásunkat soha nem fogjuk fel helyes nézpontból. Mint együtt élünk a monarchia és Európa népeivel, úgy egyeknek kell elismernünk a jóllét és műveltség, a jog és szabadság, a népek és emberiség érdekeit.

Ugyancsak gróf *Mikó Imre* az 1868. évi május hó 14-iki közgyülésen végigtekint történetünkön a mohácsi vészig és óv a viszálytól s buzdit egyességre. Kivánja, hogy történetünk nagy tanulságait forditsuk hasznunkra.

«A belviszályok miatt — ugymond — önmagával annyiszor meghasonlott, ugyszólván kettészakadt nemzeti akarat, a legnagyobb veszély napjaiban a megpróbáltatások sanyarú éveiben ujra egyesült. Mindezt ama mély meggyőződésem mondatja ki velem, hogy nekünk a béke és egyetértés legelső, legfőbb, sőt létszükségünk.

Vagy tán a szabadságnak nincs ránk az az összefűző hatása s egyesitő ereje, ami volt a szolgaság állapotának? Szomoru, ha így van, de én ezt nem hiszem s emlékeztetem hazámfiait ama baljóslatu mondatra, mely azt hirdeti nemzetünkről: «jármot nem tür, szabadságával élni nem tud». Jugi impatiens, libertati incapax.

Mutassuk meg hazámfiai, hogy ez nem igaz, hazánk alkotmányának és nemzeti önállásunknak megszilárditására és megvédésére való szorosabb egyesülésünk által. Fontoljuk meg, hogy

lem. Az ember rendeltetése e földön az, hogy társadalmi együttlétben éppen a társadalom által boldog legyen és hogy legboldogabb az, aki legtöbbet tehetett és tett mások boldogitására. Ezt várja ő történelmünktől.

És most t. közgyülés, ha módomban lenne szellemeket idéznem, idevarázsolnám társulatunk néhai elnökét, Ipolyi Arnoldot, a nagy és tudós papot. Áldassék neve haló porában. Hatni az ország történeti érzékének a felkorbácsolásában csak ő tudott. A lelke beszélt, — a tolla ragyogott.

Nálánál ékesebben senki sem fejtegette a magyar nemzetegység és államnyelv történelmi alakulását, ezelőtt éppen 38 esztendővel. Lehet-e találóbb példát idézni, mint az összekötött vesszők jelképes értelmét? «Csak azok lehetnek erősek, úgy egyesek, mint a népek között, kik szorosan összetartanak». Akár csak valami lelki monoplanon ülne, úgy száll a magasba, majd lecsap a föld szinére s éles szemével meglátja szemköre aktuális jelenségeit. Valójában beillett igazlátónak.

Midőn 1877-ben társulatunk Pozsony városában járt, Ipolyi Arnold a magyar ipari élet történelmi fejlődését összekötötte az iparnak, mint a nemzetlét egyik főkérdésének a jelenével. Előre látja, hogy a jövőben a socialis kérdések nagy sorozata vár megoldásra. Visszafelé keresett, s a jövőbe nézett.

Saját szakmájabeli kérdésből indul ki 1878-ban Kassán a legszebb magyar dóm városában, midőn a magyar műtörténeti emlékek tanulmányát sürgeti. Lángolóan hirdeti: «őrizzük, tartsuk fenn emlékeinket, gyüjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszszenek s ezáltal is üresebb legyen a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.»

És amidőn a bosnyák okkupáczió hatása megérzik az egész országban, Marosvásárhelyt 1878-ban végig vezeti hallgatóit a magyar hadtörténelem vérrel, dicsőséggel és szomorusággal bőven behintett utján. Biztatja az ifju magyar nemzedéket, hogy szolgáljon a seregben, mert csak úgy érvényesülhet, ha minél többen vannak a magasabb tisztségekben. Viseljük el — ugymond — a hadkötelezettség terhét. «Mi oktalan és nyomorult házi, családi nevelésünktől kezdve — ezt mondja az avatott paedagogus — az elemi, közép és főiskola elméleti, kozmopolitikus nevelésen és tanitáson át, minden úgyszólván ellentéte annak, amit az általános hadkötelezettségre született népnek nevelése igényel». Üde, erős edzett nemzedéket kell nevelni; ráutal a porosz hazafias oktatásra, az olvasókönyvek irányára s belevilágit a kérdés minden részletébe. Ideálja ugyan, hogy «a legjobb ország, melynek kardja legfeljebb a toll, tüzérsége a szó, nem költ más seregre, mint a tanulók és szegények tartására. Addig azonban,

mig ez megvalósul, az emberiség mindig nagy és folytonos küzdelmek közt fog tovább hullámzani. Csak a gyáva várja tétlenül a végzet szétzúzó kezét. A férfi harczolni kész. De azért mindennapi imafohászunk: Da nobis pacem.»

Három év mulva Pulszky Ferencz a nagy «európai», aki azonban éles eszével a magyar kulturát szolgálta, társulatunk eperjesi gyülésén már megészleli a haladást az ujabb nemzedékben. Érezni kezdjük azt a szolidaritást, amelyben a nyugati művelődéssel állunk. Nemzetünk tudja, hogy nem létezheiik teljes elszigeteltségben.

Nem feledkezem meg a magyar ujabbkori történetirás első missziónáriusáról, társulatunk feledhetetlen emlékü státorának: *Thaly Kálmánnak* s a lelkes gr. *Teleki Gézának* buzditó felszólalásairól. Thaly magot hintett mindenfelé, Teleki Géza pedig szivósan hirdette társulatunk misszióját.

Ugyancsak ebben a szellemben nyilatkozik Társulatunk ügyvezető első alelnöke s fenntartó oszlopa: *Csánki Dezső*

Nos, igen tisztelt közgyülés, ha eleddigi fejtegetéseimet figyelmükre méltatták, bizonyára igazoltnak találják, hogy 1867 óta tudományunk vezetői egy s ugyanazon hangon majdnem szószerint való egyetértéssel fogták fel a nemzeti lét nagy problémáit. Alig hervadtak el Horváth Mihály, Mikó Imre gr. s Ipolyi Arnold sirján a

virágok, eszméiket, a nemzetnek hazaszeretetből való féltését és az egyetértést hirdetik a nyomukba lépő vezetők s az ujabb történelmileg gondolkozó nemzedék.

Mondhatok-e én, az epigon olyat, amit ezek után megszivlelni érdemes. Megkisértem, mert tartozom vele Önöknek, s társaimnak.

II.

1825 óta 89 esztendő telt el s ha egy nemzedék átlagát 35 esztendőre tesszük, immár 3 generáció is belejut e majdnem százados fejlődesbe. Természetesen a nemzedékek működési tartama közt szabatos korrendi határvonalat vonni nem lehet. Azok az eszmék, amelyek az egyik nemzedéket foglalkoztatták, a másikban a külső hatásokhoz hozzásimulva módosult formájukban továbbfejlődnek, uj eszmékkel bővülnek és igy a fejlődés menete mindig elütő szinezetet nyer.

Társulatunk elnökei a második nemzedék eszmeharczosaihoz tartoznak, akik a nemzet létéért szóval és tettel küzdöttek. Ma már szinte feledésbe megy, hogy a mi magyar középkorunk és az uj kor között egy 150 éves, — és hogy ha az átmenet idejét is hozzászámitjuk, — majdnem 190 esztendős korszak mult el a

pragmatika sanctióig, amidőn a mai formáju magyar államnak az alapjait lerakták. Ez a közbenső, mondhatnám balkáni korszak ugy tünik fel, mintha hatalmas árviz tolult volna a Duna medenczéjébe, roppant szikladarabokat sodorván magával. Miután az áradat a török visszaszoritásával mindinkább elvonult, óriási munka kellett a törmelékek, a romok eltakaritásához és az új állami berendezéshez. Ezek a létfenntartásért vivott harczok tükröződnek vissza az összes hazafiak felszólalásaiban, természetesen egyéniségük és világfelfogásukhoz mérten. De megannyian a történelmi hagyományok és a jogfolytonosság alapjain állanak. Az uj Magyarországnak ezt a 190 esztendőt, amely alatt a nemzet küzdött és vérzett, extensiv munkával kellett helyrehoznia. Ez a mi mai nemzedékünk, amely az elődök munkájára épit, immár rohamosan hozzásimul a nyugat-európai fejlődéshez. Előbb egy-egy eszmének huzamosabb időre és átalakulásra volt szüksége, amig hozzánk eljutott és amig a magyar felfogás kohójában átalakult. Ma már, midőn 22,000 km. vasuti hálózat épült ebben a mi uj Magyarországunkban és 27 ugynevezett benyiló állomás köt össze minket a nyugattal, északkal, déllel és kelettel, még pedig a nyugattal 12, az északkal 7, a déllel 6, a kelettel 2: ezek a nyugat-európai eszmék rohamosan jutnak el hozzánk s a technika vivmányai-

val ugyszólván nyers alakjukban találnak visszhangra mindenfelé.

Ma már benne vagyunk ez emberiség egyetemében, közvetlenül hozzá vagyunk csatolva az európai gondolatvilághoz, melynek gyors terjedését még az Urál-hegység sem akasztja meg. E körülménynek tudható be, hogy a régi és az uj világfelfogás között erős hullámzás észlelhető ebben a nemzedékben. Ennek az általunk képviselt történeti iskolának és a radikális fejlesztés hiveinek vibrációjából kapjuk meg az eredőjét a jelen magyar gondolkozásnak. Ennek a hullámzásnak jellemző vonása az a szkepszis, amelyet sokfelől támasztanak a régi módi eszmék tartalma iránt. Pedig nincs vészesebb áramlat a szkepszisnél. Behatol az egyesek agyába, éleseszü tanult emberek elvesztik hitüket a multban, a jelenben csak rosszat látnak és a jövő felett kétségbeesnek. Az ilyen meggyőződés ellen hiábavaló minden ellenvetés. Apránként elfárad a legszivósabb harczos is, mert kinyilatkoztatásokkal szemben hiábavaló minden küzdelem. De reánk, történeti alapon álló magyarokra nézve a multunkba vetett hit az abszolut igazság erejével hat. Nekünk az rendithetetlen, mondhatni vallásos meggyőződésünk. Ha ebben nem hiszünk, ha ezért a hitünkért nem dolgozunk, akkor hiábavaló minden tudomány, eszme és minden, ami vele összefügg. Ezért tették ezt elődeink gondolkozásuk

és tevékenykedésük középpontjává. Ezt kell vallanunk nekünk is. S ha ezt cselekedjük, akkor nekünk, epigonoknak is meg van az a megnyugvásunk, hogy mi is résztvettünk a harczban és az eredményből mi is kivesszük a magunk részét.

Igy fogván fel a mi tevékenységünket, bizvást elviselhetjük azt a rideg és tévedéseinknek néha igazságos birálatát is ellenfeleinktől, amelylyel gondolkodásunkat kisérik. Akármint gondolkozzunk is, akármi legyen véleményünk a mi bolygónk fenséges titkairól, akárhogy tudunk szárnyalni a naprendszer végtelenségében, elvégre itt, ezen a földön van a mi gyökerünk. Ennek a társadalomnak vagyunk tagjai, hazánk faunája és flórája a miénk és az ég, amely fölénk borul, a mi világunk. Viszonyithatjuk azt mi az egyetemességhez, aminthogy kell is, de a rögtől, ha van lelkünk, nem szakadunk el.

Hiszen az élet igaz, hogy csak játék, halandó emberek egymással való harcza, egymásután elvonuló nemzedékek, hóditások, rablások, nyomor, betegség. Az élet különféle változatai, akárcsak az árnyék, ugy vonulnak el az idők hosszu, ismert folyamában. Ezt az antik tant keresztény alapra fektetve vallotta a mi felejthetetlen emlékü alelnökünk, Pauler Gyula is. De vallotta azt is és valljuk mindnyájan, hogy komolyan kell venni kötelességeinket, különben

csak játszunk. Az a nemzet, amely nem komolyan dolgozik, csak báb. A komoly emberek munkájának összege adja meg az ország értékét. De, t. közgyülés, nem akarok én erkölcsi alaptételeket fejtegetni. A történelmi fejlődés nemcsak az emberi nyomor különféle változatainak a lánczolata. Az egyes tények gyakran dogmatikus odaállitását nem fogadhatjuk el ugyan kritika nélkül, de ha összefoglalunk egy-egy korszakot, látnunk kell azt is, ami reményt nyujt és ezért nem tudok és nem akarok én szkeptikus lenni.

Nem kivánom én itt, tisztelt közgyülés, történelmünk 10 századának tanuságait felvonultatni, hanem egy közelebb fekvő fejlődési menetet kivánok röviden és jobbára csak számokban bemutatni. Tudom, hogy a statisztika csak keret és az élet, amelynek lüktető vére hozza mozgásba az agyat, nem számok összege. Mindamellett bizonyos tanuságok szemléltetésére igazoló adatokul szolgálnak ezek még akkor is, ha mint ezen esetben az előtanulmányok fogyatékossága következtében sokszor csak átlagos s néha töredékes eredményekkel dolgozhatnak. Vegyük sorra a most lefolyt évszázadot. Éppen száz esztendeje mult, midőn a bécsi kongresszus a lezajlott nagy eszmebeli és véres forradalom után megkisérelte ujból megállapitani Európa térképét. Talán mondhatná valaki, hogy miért éppen egy évszázadot veszünk, mi-

kor a fejlődési korszakokat nem lehet leczövekelni. Megengedem, hogy ez igy van, magam is azt mondom, de viszont tudvalevő, hogy az emberiségben már a rómaiak óta, — akik játékokkal ünnepelték meg a sæculumot, az egyház pedig 1300 óta bucsú által jelzi, — apródonként köztudattá vált az évszázad fogalma. Benne van ez már a mi lelki inventáriumunkban.

Ránk magyarokra nézve ez az évszázad rendkivül sok tanúságot rejt magában. Kicsiben revelálódnak benne történelmünk összes tünetei, alkotmányharcz, elnyomatás, háboru, majd 1867 óta egy hosszú fejlődési korszak, mely a most folyó világharczban állja a tűzpróbát.

III.

Tulságosan nagy szálfába vágnám gyönge fejszémet, ha az 1814-ben dülőre jutott nagy európai harcz korát egybevetném a mai világháború körülményes vonatkozásaival. Részben meddő munkát is végeznék, amennyiben az 1814-iki európai államcsoportosulás *egy* titánnak tulhatalma ellen irányult, holott ma tényleg a politikai világ-egyensúlynak egyik vagy másik irányban való elrendezéséről van szó. Czélom csak az lehet, hogy gyönge fényszórómmal világot vessek a magyarság magatartására és fajsúlyára akkor 1814-ben s ma.

A magyar nemzet 1792—1814-ig csak oly rendületlenül állott a dinasztia mellett, mint ma; a monarchia fennállása érdekében épp oly pazarúl, mondhatni ellenmondás nélkül ontotta vérét, mint ma; ama gazdaságilag fejletlenebb viszonyok közt oda adta mindenét a harcz czéljaira, csakúgy, mint a jelenben.

A 20 éves hadjárat folyamán egy zokszó sem hallatszott a küzdelem ellen. Letudva talán egy-két különvéleményt, általános volt az érzés, hogy a magunk lételéért folyik a harcz. Szigoruan ragaszkodtak ugyan az alkotmányossághoz, midőn a kormány kivetette segélyeket jogtalanoknak mondották, de megfizették, mint önkéntes megajánlást. Deák Ferencz vármegyéje, Zala, 1814-diki közgyülésén kijelentette, hogy nincs itt az ideje, hogy sokat vitatkozzanak a segélyekről, hanem a magyar nemzetnek meg kell mutatnia, hogy kész Ő Felsége minden egyéb országai közül a három uralkodó egyesitett csapatait támogatni, előmozditani sikerüket, hogy az utóvilág ne mondhassa, hogy Magyarország a saját léte fenntartásáért és Európa szabadságáért nem áldozott semmitsem.

S nem hangoztathatjuk eléggé, hogy nem összeforrott, érzésében egységes, hanem rendi tagozású primitiv, agrárius társadalomról van szó, melynek nagyobb része nem is gondolt s nem is gondolhatott a politikai jogokban való

részvételre. Patriárkhális felső vezetés, önállótlan pénzügyi politika, avitikus agrárviszonyok, s ennélfogva készpénz és hitel hiány mellett, sok visszaélés ellenére kitartott az ország. A vesztett csaták, a rossz békekötések nem kedvetlenitették el az országot, az emberek nem lettek idegesekké. Igaz, hogy a hadvezetés módja, a fegyverzeti technika fejletlensége talán kisebb áldozatokat szedett, de a folytonos hadiállapot ernyesztőbben hatott, mint ma, a mikor a technika vivmányaival arányban növekedett a közgazdasági készültség.

Micsoda ellenmondó kép kerülne ki azokból a jelentésekből, melyek az ország akkori hangulatáról irattak! Mi az a közhangulat? Ha egyes befolyásos és értelmes tényezők, politikai egyéniségeknek, közhivatalnokoknak, szóval az értelmiségnek helylyel-közzel elejtett nyilatkozatainak összességét nevezzük irányadó közhangulatnak, akkor *1814-ben* vajmi csekély eredményre jutunk. Országgyülés nincs, s ha volna is, az csak a rendek hangulatát: a középnemességét tüntetné vissza. A hirlapirodalomnak Magyarországra alig van hatása: a cenzurázott «Magyar Kurir»-nak ugyan mi hatása is lett volna? az őstermelő jobbágy osztály a maga ép észjárásával gondolkozik ugyan, de szemköre nincs s nem is lehet, mert vajmi kezdetleges az elemi iskoláztatás. A kereskedelem jobbára közvetités, képviselői nem függet-

lenek. Az értelmiség szinvonala pedig tényleg s a nyugathoz viszonyitva alacsony szinvonalon áll. Felső tizezerről sem lehet szó, legföljebb százakról, akiknek módjukban van itéletet formálni — itéletet mondani azonban nagyon kevesen mernek.

Adataim szerint a magyar szent korona országaiban *1813 14-ben* (Erdélyt is betudva) kerekszámban 19.000-re tehető a közszolgálati és szabad foglalkozásuak száma, ami az akkori népességhez viszonyitva 0·18% tesz.*

Még száz év sem telt be (1910.) az intelligenczia vagyis a szabadfoglalkozásuak száma 686.641 lélekre becsültetett, ennek az arányszáma a lakossághoz 3·3%. A mai viszonyokat nincs miért külön hangsúlyoznom. Száz év alatt Magyarország lelki s anyagi haladását összes vonatkozásaiban kidomborítani a történetirónak külön feladata. Elég megjegyeznünk, hogy mig a lakosság száma 1814—1914-ig 105·7% növekedett, az intelligenczia növekedése pedig e száz folyamán majdnem mértani arányban emelkedett.

S ez az intenziv haladás különösen a mult

* Természetes, hogy a statisztikai anyag nagyon hézagos lévén, a számok csak éppen hogy megközelitik a valót. A névtárakból állitók egybe a számitást. A lelkészek is ide értetődnek. Magyarország lakossága 1813-ban (a m. kir. statisztikai hivatal számitása szerint) 10,400.000-re becsülhető.

század hetedik évtizedében kezdődik. A záró számadások adatai alapján ugyanis a magyar állam közművelődési czélokra 1870—1906-ig 767,401.000 koronát költött.

Nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy az a régi nemzedék 1814-ben még nem hódolhatott az egyetemes nemzeti szellemnek, csirádzott ugyan már, de csak 11 év mulva kelt ki az alkotmányos élet hasadtán. Szerény kivánságok hangzottak fel, hogy a megyékben a tárgyalások magyarul folyjanak. Mailáth, a személynök, megkivánta, hogy alantasai magyar ruhába öltözzenek s nagy feltünést kelt, hogy egy bécsi születésű magyar bárónő magyarul nevelteti gyermekeit. A magyar szinészet tengődik, a magyar irodalom szürkülete korát éli. Leghazafiasabb történetiróink Engel János Krisztián s Fessler Ignácz, kinek éppen száz éve, hogy munkájának első kötete megjelent, németül irnak.

Ma már van magyar tudományosság s irodalom, melynek százados multja a XIX. és XX. század eszméinek hatását nemzeti keretben is feltünteti. Mindez egy századnak a munkája, egy századé, mely nemzetté forrasztotta a széttagolt részeket.

Ehez hasonló arányokban fejlődik a modern magyar államiság fejlődése folyamán az ország vagyona, adózó képessége és közgazdasági ereje. Szinte csoda számba megy, hogy az a száz év

előtti primitiv, igaz, hogy egyszerübb erkölcsű társadalom miként lesz gazdagon tagozott szervezetté, mely erősen lüktető életküzdelmet viv. Igaz, hogy a magánhaszon s a közérdek közti kölcsönös hatás, mint egyébként mindenütt, ma kirivóbb módon jut kifejezésre, mint régen. De azért hazánk ezen a téren is alkotásra képes, s magunk előtt a példa, hogy van miből az állam segedelmére sietni.

Nem akarok sem statisztikai, sem közgazdasági multunk s jelenünk számszerinti eredményeivel tulságosan tarkitott útra térni. De illusztrálnom kell vele a lefolyt századot.

1814-ben hazánknak úgy a hogy kereskedelmi fővárosa a mi Budapestünk, 1848-ig Pozsony a parlamenti székhely. 1814-ben a két városnak: Budának s Pestnek lakossága 70.219 főre megyen, bevétele 1,394.829 K 34 f, kiadása 1.313.136 K 04 ft tesz. Egy főre esik 19 K 86 f bevétel, 18 K 71 f kiadás, 1913-ban a lakosság száma 941.000 lélek, ami 1.240·10% szaporodást jelent. Az 1913. záró számadás szerint a főváros jövedelme 85,222.241 K ugyanannyi kiadással szemben, ami száz év alatt 6009·9%-nyi bevételi (fejenként 356·5% emelkedés) s 6389·9% (fejenként 384·1%-os emelkedés) kiadási többletet jelent. Ez a mi nagy méretekben fejlődő fővárosunk története 1541—1686-ig 145 évi pangást jelez, középkori emlékei elpusztultak s egy dunai Balkán város

törmelékein indult meg ujjáépitése. És mennyi akadálylyal kellett küzdenie, mig nem 1873-ban igazán európai várossá lett. De az a drága magyar Alföld s a túl a dunai magyarság természetes felszivó ereje emporiumot alkot ezen a tündéri vidéken. Ma Budapest székesfőváros a kivetett egyenes állami adónak egy százalék hiján ötöd részét fizeti (54,807.852 K), a fogyasztási adóknak pedig 18·72 %-t (54,708.671 K) juttatja az államnak.

Ez az eredmény a nemzet alkotó ereje, a kedvező földrajzi helyzet, a társadalom, kormány, a politikai élet tényezői összetes munkájának az eredője. Rinascimento ez, mely a történelem folyamán nem gyakran fordul elő.

Nem vetitett kép ez t., közgyülés, ad usum Delphini. Irigység és minden czélzat nélkül iktatjuk ide Bécsnek, a császári fővárosnak, a multban példányképünknek, analog tételeit. Bécs város lakossága 1813-ban 221·8 % nagyobb Budáénál és Pesténél: t. i. 226.000 lélek. 1913-ban 2,132.523; a száz éves növekedés 843·5 %, a mely Budapesthez képest ma csak 126·6 % nagyobb emelkedési arányt mutat, amennyiben Budapest lakossága száz év alatt 396·6 % erősebben gyarapodott.

Bécs városának jövedelme 1813-ban 7,292.849 K kiadása 5,076.023 K, 1913-ban 226,554.659 K bevétellel szemben 225.623.011 K a kiadás. A száz éves emelkedési arányszám a bevételek-

nél 3.006·5%, a kiadásoknál 4.344·8%. Száz évvel ezelőtt fejenként 32 K 27 f bevétel s 22 K 47 fillér kiadás jut egy fejre, 1913-ban 106 K 24 f bevétel, 105 K 80 f kiadás terheli az egyest. Bécs bevétele Budapestéhez képest 1813-ban 422·8% nagyobb, kiadása 286·5%, 1913-ban 165·8% nagyobb a bevétel, 164·7% ugyancsak nagyobb a kiadás.

Mig az 1813—1913. időszakban
Bécs bevétele ... ... 3006·5%
Budapest bevéte ... ... 6009·9%
növekedett,
Bécs kiadása ... ... 4344·8%
Budapest kiadása ... ... 6389·9%
lett nagyobb.

Messzire vezetne, ha közgazdasági szempontból akarnók megvilágitani e számok jelentőségét. A közgazda felhozhatja Budapest főváros rohamos kiadási többlete fejtegetésénél, hogy századok mulasztását kell pótolnia s ujból megteremteni ezt a fejlesztésében nem mindig szerencsés várost s ezzel indokolja a hiteligények nagy összegét. Mi történetirók csak azt állapithatjuk meg, hogy Bécs 1813-ban a német birodalom főhelye, az udvari életnek, 1814—15-ben az európai világnak a központja, ahol 100.000 idegen gyült össze. Továbbá egy szerencsés nagy kulturális multnak a gyüjtő me-

denczéje s már akkor erős tőke lerakodó helye. S ezzel az egyöntetű jellegű nagyvárossal szemben, ami akkor tartományi szinezetű, idegen nyelvű fővárosunk, ha ily eredményt ért el, méltó erejű társa Ausztria fővárosának. Bécs, noha a mult század folyamán a német birodalomból kivált, erős vegyülése következtében különleges jellegű társadalmánál megmaradt benyiló metropolisnak a Duna mentén, s szolid alapokon fejlődött. A közép Duna metropolisa: a mi fővárosunk pedig benyilója a Balkán félszigetnek s a délkeletnek. Ez a két metropolis abban a szerencsés helyzetben van, hogy ha mesterséges válaszfalakat nem emelnek közéjök, egymás fejlődésének csak örvendhet, s abból hasznot is huzhat. Kibővül a párhuzam, ha fölemlitem, hogy valamint Budapest az állami egyenes adóknak egy ötödét, Bécs 32·9%-át fizeti az ausztriai egyenes adóknak.*

Hosszabban időztem fővárosunk számbeli fejlődésének méltatásánál, de indokolja eljárásomat az a körülmény, hogy Budapest az ország szive, az állam középpontja.

Ha Budapest 1813-ban csak embryo volt, ehez viszonyithatjuk akkor az egész országot is.

Midőn 1815-ben számot vetettek, hogy ez a mi monarchiánk az elmult harczokban (1792—

* Az ausztriai egyenes adók jövedelme 408,075.327 K. Bécs ehhez 134,411.597 koronával járul.

1914.) mily óriási áldozatokat hozott léte fenntartásáért, ugyancsak szomorú számok tanúskodnak. 1792-től 1815-ig a monarchia bevételei 2,261.525 millió forintot tesznek 2,133,116 millió forint kiadással szemben, ugyhogy az átlagos 94,230.208 bevétellel szemben 88,879.833 forint kiadás áll. A háborúkban elesett körülbelül 384.590 ember. Az államhitel teljesen megromlott, mert tekintélyét az alattvalók előtt elvesztette. 160 millió forint fedezetlen bankóczédula keringett az országban. Ennek a nyomában állott be az 1811.-i államtönk, mely a monarchiát gazdaságilag hosszú időre visszavetette. Midőn gróf Wallis a naivitás merészségével megoldotta a kérdést és már 1811. márczius 18-án kihirdette a pátenst, óriási megrázkódtatás járt a nyomában. Aki a pátens előtt 100.000 forintért adta el birtokát, csak 20.000 forintja volt a beváltás után. Tényleg azonban csak 6000 forint érczpénzt kapott, minthogy a kibocsátási jegyek mindjárt disagiot mutattak fel. Ennek nyomában járt a hihetetlen drágaság, és elkövetkeztek azok a mondhatni portugáliai életviszonyok, hogy 100 bankóczéduláért alig lakott jól az ember.

Előttem van az 1814. s a mai budapesti árak összehasonlitó táblázata. Nem elemezhetem az egyes élelmi czikkeket tételenként. Természetes, hogy a hus ára száz év alatt aránytalanul emelkedett: a marhahusé s a borjué

200%-al, de mennyire megváltozott azóta állattenyésztésünk s mennyivel fokozottabb a kereslet, 86%-al drágább a bor. A buza ára ma 57% nagyobb, a rozsé 98%-al, a buzaliszté csak 8%, (akkor 100 kg. 62·88, ma 67·85), 1814-ben a vaj ára 220% volt drágább, a fáé 28%-al. Még azonban a 20 éves háborus korszak folyamán az árakat csak igen kis részben emelte az egyesek üzleti furfangja s emelkedésök a közgazdasági viszonyok fokozatos romlásában keresendő s ezért 1792 óta egyes czikkeknél 100—150% a növekedés; a mai drágaság lelohasztását ellenben lehet mérsékelni helyes előrelátással. Akkor a tönkrement államhitel s a zilált pénzviszonyok évtizedig éreztették hatásokat.

Az államadósság 713 millió forintot ért el, mi a kamatleszállitás következtében 356½ millió frtra szállott le. Azonban 1818-ban már annyi fedezetlen beváltási és előlegjegy volt forgalomban, hogy az államhitel fagypontra jutott. Mindamellett a monarchia ezt a megrázkódtatást, noha a nyugateurópai államokhoz képest még az osztrák örökös tartományok nagy része gazdaságilag lehanyatlott, kiheverte. És most?

Csak ismételhetem azt, amit nagynevű pénzügyi irónk Weninger Vincze, magyar részről a kvota-arány első megokolója 1869-ben mondott. «Lehetetlent követel, aki azt várja, hogy az absolut és összpontositott államháztartás adatait a jelen politikai és pénzügyi viszonyoknak megfelelő csoportositásban mutassam be.»* Voltakép 1817—8. előtt oly értékhullámzás állott elő az állami háztartásban, hogy összehasonlitás czéljára nem is állithatunk be valamelyes pontos évszámot. De vegyük fel tisztára mathematikai eredmény szempontjából az 1818-ik évet.

Ausztria 1818-ban:

Lakosság száma 13,380.640.

		Esik egy főre
Bevétel	464,868.171 K,	34 K 74 f,
Kiadás	377,988.093 «	28 « 25 «

Ausztria 1913-ban:

Lakosság száma (1912) 28,748.850.

		Esik egy főre
Bevétel	3.142,491.539 K,	109 K 31 f,
Kiadás	3.142.181.142 «	109 « 29 «

* Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények Keleti Károly VI—VII. k. Az osztrák-magyar monarchia államháztartása e század első felében és Magyarország állása e háztartásban. *Weninger* Vinczétől 1—74. l.

Budapest	Árak 1814-ben			Átszámitás (1 fl. C. M. = 60 kr. = 2 K 10 f.) törvényes mértékrendszerben		
	Forintban (C. M.)			Méter mérték	K	f
Buza (76 kg súlyu)	1 magyar (pesti) mérő	7	30	80 l	15	75
Rozs (70 kg súlyu)	1 magyar (pesti) mérő	4	30	80 «	9	45
Buzaliszt	1 régi mázsa	14	58	50 kg	31	44
Borju (70 kg)	1 darab	18	—	1 drb	37	80
Bárány	1 «	4	—	1 «	8	40
Marhahus	1 magy. font	—	9	50 dkg	—	32
Ponty	1 « «	—	26	50 «	—	90
Bor	1/2 pint	—	36	1·41 l	1	26
«	1 magy. akó	15	—	58 l	32	—
Vaj	1/2 magy. font	1	30	25 dkg	3	15
Fa	1 öl	24	—	3·41 m^3	50	40
Dohány	1 régi mázsa	10	—	50 kg	21	—

Az árak összehasonlítása								Átlagos emelkedés %-ban több kevesebb	Jegyzet
1814.			1915.	Piaci ár					
				Alapár		Maximális ár			
			Méter mérték	K	f	K	f		
100 kg	25	90	100 kg	—	—	40	55	57 %	
100 «	16	87	100 «	—	—	33	50	98 %	
100 «	62	88	100 «	—	—	67	85	8 %	1 kg 78–88 fill. (detail)
1 «	—	54	1 «	1	56	1	64	200 %	
1 «	—	—	1 «	1	44	1	60	—	
1 «	—	64	1 «	1	32	2	40	200 %	
1 «	1	80	1 «	1	65	2	10	—	
1 l	—	90	1 l	—	96	2	—	86 %	
100 «	55	—	100 «	50	—	60	—	—	
1 kg	12	60	1 kg	2	88	5	—	220 %	
1 m^3	14	78	1 m^3	11	—	12	—	28 %	
100 kg	42	—	100 kg	2	50	40	—	—	

Az 1818—1913. százalékos emelkedés			
a bevételeknél	575·9%	fejenként	214·7%
a kiadásoknál	731·3%	«	286·8%
a lakosságnál	114·8%		

Magyarország 1818-ban:

Lakosság száma 12,360.000.

		Fejenként
Bevétel*	32,252.955 K,	2 K 61 f,
Kiadás	4,730.947 «	— « 38 «

Ez a szám, bármily pontosan számitott is Weninger, csak Magyarország hozzájárulási kvotáját tartalmazza az akkori birodalmi költségekhez. Ha ezt a *32,252.955 K* bevételt 1818-ra biztosra vesszük s összevetjük az *1913.* állapottal

		(1912)
bevétel	2.072,809.031 K,	21,886.000 lakos
kiadás	2.072,754.196 «	

esik egy főre 94 K 71 f bevétel, 94 K 70 f kiadás.
A bevétel tehát 1818—1913. 6.326·7%
A kiadás 43.712·7%
emelkedett a lakosság 77·1% növekedése mellett, a fejenként való bevételi szaporulat 3.528·7%, a kiadásé 24·821·1%.

* (Weningernek a közös pénzügyi levéltár és a számkamara ig. adatai alapján.)

Ausztria 1913-ban 51·6% nagyobb bevételi és kiadási kœfficienst mutat fel, mint Magyarország, a lakosság azonban 1818 óta Ausztriában tetemesen szaporodott, 1818-ban 8·3%, nagyobb csak Ausztria lakossága: 1913:31·3%-al.

Ha az államadósságok tételét nézzük:

1818-ban 1.100.000.000 K,
1914-ben:

Ausztriában	12.000,000.000 K
Magyarországban 1912. év végén	5.520,569.582 «
Összesen a kettő	17.520,569.582 K

1818-ban egy főre Ausztriában s Magyarországgal együtt	42 K 73 f
1914-ben Ausztriában fejenként	417 « 41 «
és Magyarországban	252 « 24 «

államadóssági járulék jut.

A népesség szaporodása a monarchiában kerekszámban 100%, az államadósság növekedése 1.500%. Az államadósság 15-szörös növekedése illustrálja a monarchia történetét a lefolyt száz éves cziklusban. Nem kivánok ez alkalommal pénzügytörténeti subtilitásokba bocsátkozni, s az 1867., illetőleg 1907-ben rendezett ugynevezett régi osztrák államadósságból mennyi fordittatott Magyarországra s miképen számittatott ki a 4 milliard régi adósságból a 30%

magyar kvota 1867-ben. A pénzügyi statisztika elénk tárja, hogy a monarchia két államának rohamos hitelszükséglete a létfenntartás, a közgazdasági és kulturális fejlődés biztositására fordittatott. Mig 1813-ban a monarchia hitelét államcsőd utján rendezte, s a külföld kegyéből él, ma a saját erejéből állott elő három milliárddal. S azonfelül ez az államadósság — nem kivánjuk részletesen elemezni — befektetés és fejlődési bázis. Az egyetemes európai fejlődéssel csak igy lehetett lépést tartani.

S hogy ezt megbírta, arra bizonyság a megszakitás nélkül folyton fejlődő Ausztria, s bizonyság rá hazánk, mely pénzügyi tekintetben voltakép csak 1867 óta a maga ura. A magyar államvagyon gyarapodása 1870—1907-ig 371·54%-t tesz.[1] S ha az államvagyon értékszámitásának azon adatnak, nem is tulajdonithatunk mathematikai bizonyosságot, hogy a monarchia két állama vagyonértéke 126.250 milliárdot tesz (Ausztria 84.130, Magyarország 41.520)[2], de tény, hogy ez a monarchia pénzügyileg s gazdaságilag minden tekintetben jó. Legnagyobb közgazdánk[3] kimutatta, hogy a monarchia fizetési mérlege, noha kereskedelmi

[1] Szterényi József adata 1910. előadásában: Magyarország gazdasági fejlődéséről az utolsó négy évtizedben.

[2] Fellner Frigyes: Ausztria és Magyarország nemzeti vagyona 1913.

[3] Wekerle S.: A passiv keresk. mérlegről 1913. Bécs.

mérlege erősen passiv, emelkedőben van. Ha ez a mérleg a százados fejlemények convulziói között ilyenné tudott alakulni, belső és külső harczok közepette, megbirják ezt a létharczot is.

IV.

Az elmult száz év tanusága anyagi erőink fejlődését illetőleg viszonylag és tényleg kedvező. A számok, azonban bizvást fölvethetné valaki, nem kellő bizonyságtételek a nemzetlét egyetemes lelki fejlődésére.

Ez az erre hivatott történetirónak lesz a feladata. Én t. közgyülés a nagy idők hatása alatt csak tükördarabokkal állok elő.

Előttem az a kép, midőn nagy palatinusunk József vezetése alatt Ferencz király julius 22-én fogadta a magyar királyság összes vármegyéinek küldöttségét és emelt hangon mondá: «Szilárdan és rendületlenül állottuk a 20 háborus év nyomását. Elmultak s a baj gyökeresen kiirtatott. Alattvalóim hüsége és állhatatossága, győzelmes seregeim vitézsége megcselekedték azt, ami elérhetetlennek látszott. Utódainknak dicső példát hagyunk hátra és ők áldani fogják állhatatosságunkat.» Fényes ünnepélyek emléke dereng át hozzánk, midőn Ferencz király szövetségeseivel Budán október 20-án fogadta a magyar nemességet. Az akkor még

primitiv főváros örömnapokat élt, de már akkor is, aki akarta, észrevette, hogy a sokáig aludt magyarságban megvan egyfelől az alkotmányosság iránt való mély ragaszkodás, és másfelől a létfenntartás iránt való ösztön. Akkor még a Dráván innen és túl igazán testvérekül tekintették egymást s a szent korona integritásának eszméje élénken élt az akkori nemzedékben. De nem akarok én az akkori küzdelmek elemzésébe bocsátkozni. A biztató tünetek mellett ki kellene éleznem azokat a primitiv állapotokat és nagy fogyatkozásokat, amelyek részint a múlt hagyományai, részint az akkori abszolut kormányzati rendszer álomba ringató, a pozitiv alkotástól idegenkedő irányzatának a következményei, és nem adhatnék örvendetes képet a közművelődés állapotáról. A nemzet lelkében azonban egyes rügyek már fakadoztak. De még 10 esztendeig tart 1814 után, amig 1825-ben tavaszodni kezd.

A magasba kellene szállanom, hogy 1825 óta lefolyt fejlődésünk két határkövét 1848-t és 1867-t úgy értékeljem, mint ahogy azt a történetirótól megkövetelik. Mi mindenről kellene megemlekeznem, amig eljutnék a jelen nagy időkig!

Beszélik egy görög bölcsről, hogy ha emberek közé ment és látta a nyomoruságot, elsirta magát és sajnálkozott azok felett, akik vigan és boldogan haladtak el mellette. Ezt meg-

engedheti magának a filozofus, akinek párja a mindenen nevető Demokritos, de a történetiró ne általánositson eladdig, mig az összes részleteket nem ismeri.

Ezért nem tudok én sem szárnyalni. sem nagy vonásokban vetitni Önök elé történetiró módjára a mostani létharcz előzményeit. De nem is kivánok történetileg bölcselkedni.

A «mindent módjával» emberének vallom magam: «aki a józan észjárásnál tovább akar hatolni, kiesik a józanságból».

Ez a józan ész adta meg nemzetünknek azt a tehetséget, hogy a legnagyobb veszélyek közepette a szenvedélyek magas hullámcsapása közben magához tért, összeszedte erejét. Ebben hinnünk kell. Akárhogy birálják a mai nemzedék hibáit, akármennyire féltsük is a jövendő vészektől a hazát, sohase sajnáljuk, hogy most születtünk. Hisz a magyar történetnek sohase volt egy korszaka se, amikor éppen ezek a józan elemek ne féltették volna a hazát, s ha van jogosultsága a hősök tiszteletének, amely azt tanitja, hogy az ilyen providenciális férfiak irányitják mindig nemzetüket, ez csak bizonyos fokig igaz. Beteg nemzetet semmiféle providenciális nagyság sem tud kimenteni. A jövendő vészt a jelen nemzedék megmosolyogja és csak a kései utód korholja majd, mikor már utolsó tagjuk is elporladt. Ezért a nemzet összességében kell lenni annyi egészséges magnak, hogy

fennmaradása biztositva legyen. S ez megvan. Hiszen ebben a most lefolyó küzdelemben érezzük, hogy a nemzet legyüri a halált, mert élni akar. A nemzet életéből, mióta nemzetnek tudja magát, soha sem fogyott el a lélek, bizik önmagában, s erős a hite Istenében. Velünk harczol a mult. Látjuk vérrel megpecsételve a magyar anyaországban századokon át velünk élő nemzetiségek solidaritásának nagy elvét, melyről társulatunk elnökei oly szépen szólottak. Látjuk a magyar szent koronában testvéreinknek, a horvátoknak hősiességét fényesen ragyogni. Ime valóra válik a pragmatika szankczio nagy elve: inseparabiliter, vállvetve küzdünk Ausztria népeivel. A nyugoti Európával vivott harczokból fennmaradt német gyülölködésnek vége szakadt, a germán és uralaltáji fajok közt mély érzelmi kapcsolatok szövődtek. S mindezen ádáz küzdelmekben mégsem jut kifejezésre az ellenség gyülölete. Ez a mi emberbecsülő, józan, elszánt, minden körülményhez alkalmazkodni tudó nemzetünk megkeményedett, szívós és kitartó lett.

Már ezért is rendithetetlen hitem, hogy az ilyen nemzet fennmarad. Történjék bármi, zúduljanak ránk a Balkánnak minden dzsinjei, érje országunkat bármi veszedelem, avagy vettessék próbára a nemzetek világharczában, élni fog.

Megszolgált érte.

